

REIZIGERS IN GRIEKENLAND

W. J. AERTS

*'Naarmate we ouder worden, raken we meer en meer
verstrengeld in belachelijkheid; wel beslaan onze reizen
steeds groter afstanden (op de kleurenfoto
kamt de wind tot sublieme watergolf
het harde blauwe haar van de Ionische zee)
wel eten we lekkerder, maar met gevoeliger kiezen
..... etc.*

Aldus de eerste regels van Leo Ross' gedicht *Op weg naar het einde*, dat overigens met milde lichtvoetigheid zijn zwaarmoedig onderwerp doet eindigen in de schoot van moeder aarde.

Het ouder worden heeft zijn onmiskenbare bezwaren, het brengt echter ook wel wat voordelen mee; één dezer voordelen: men kan uit eigen ervaring een langere tijdsperiode overzien en zo 'historische' vergelijkingen maken.

Waar ik het hier in dit artikel zal hebben over reizigers in Griekenland, onder wie vooral de Engelse dichter Byron, is het wellicht ook dienstig iets mee te delen over eigen ervaringen, die nu bijna dertig jaar beslaan, bij het reizen naar Griekenland. De eerste maal dat ik Griekenland bezocht was in de zomer van 1955. Als classicus wilde ik nu toch wel eens het land, waarin een groot deel van de gebeurtenissen waarover ik dagelijks de lyceale jeugd diende te onderhouden zich hadden afgespeeld, uit eigen aanschouwing leren kennen. Een evergreen voor studenten in de Oude Talen, A. Zimmern: *The Greek Commonwealth* begint met een prachtige beschrijving van het Griekse landschap. Een van de constatering- en die Zimmern daarbij doet is dat het ontstaan en functioneren van de Griekse stadsstaat te verklaren is uit het feit dat Griekenland 'opgedeeld' is in betrekkelijk kleine dalen, die van alle kanten omsloten zijn door hoge bergruggen: geringe communicatie tussen de diverse dalen en een principiële vijandigheid jegens 'anders-daligen'; alleen herders met hun kudden op de bergflanken hadden regelmatig contacten met collegae uit andere dalen. Ook de hedendaagse reiziger kan nog ervaren hoe uitstekend de waarnemingen van Zimmern zijn geweest, al heeft hij het nadeel dat zijn auto hem feitelijk te snel en te moeiteloos

over de barrières heen helpt, terwijl hij, reizende per vliegtuig, wel een schitterend zicht op het gevarieerde bergland aangeboden krijgt, maar van de barrières in het geheel geen fysieke hinder meer ondervindt. In 1955 reisde ik met een gezelschapje van acht personen plus aparte (!) chauffeur in een volkswagenbusje naar Griekenland. Als men nu 'gladjes' over de Autobahnen in een etmaal heel Duitsland en een stuk van Oostenrijk dóórtuft kan men zich moeilijk voorstellen dat, tien jaar na het einde van de tweede wereldoorlog, de Autobahnen, uiteraard nog gering in aantal, op diverse plaatsen nog niet hersteld waren van schade in de oorlog opgelopen. Bij Limburg a/d Lahn moest men bv. helemaal naar beneden het dal in om via een noodbrug aan de overzijde van de rivier te komen. In Oostenrijk waren de routes meestal nog steenslagwegen, in Joegoslavië was wel reeds de Autoput tussen Zagreb en Belgrado aangelegd, nu vervloekt wegens de grote drukte en slechte kwaliteit, toen een riante doorgangsroute, die evenwel honderd kilometer ten zuiden van Belgrado, bij Cuprija definitief ten einde liep: vanaf daar, via Kragujevac, Nis, Skopje, tot aan de Griekse grens, bewoog het schaarse verkeer zich over aangestampte pistes, die met hun overdwarse uithollingen veel weg hadden van oneindige wasborden. In Griekenland bleken de meeste hoofdwegen geasfalteerd, maar ook Griekenland had in de oorlog en in de daarop volgende burgerstrijd veel geleden, en op vele plaatsen waren bruggen vernield en nog niet hersteld: de weg liep dan via de, 's zomers gelukkig droge, rivierbeddingen. De route Ioánnina - Kalabáka door het Pindusgebergte was een langdurig griezelig avontuur met eindeloze kronkels en haarspelden over een smalle, totaal onbeveiligde, steenslagweg. De nu rechtstreekse verbinding Thessaloniki - Athene via het Tempe-dal bestond in 1955 nog niet: men moest ðf via Kozáni om het Olympusmassief heen-rijden ðf van Katerini dwars door het gebergte naar Lárisa zien te komen. Wij kozen het laatste: een grandioze tocht (ook nu nog de moeite waard) met fraaie vergezichten. Opvallend waren toen nog de vele schapen- en geitenkudden waarin de Volkswagenbus herhaaldelijk bleef steken.

Ook nu nog kan men de sensatie van de ontdekkingsstocht in Griekenland nog wel beleven, bv. rond Souli, langs de kust van Akarnie, in het Parnongebergte, of elders in het zuiden van de Peloponnesus, maar juist in Griekenland is er zeer veel moeite gedaan het gehele land met een geasfalteerd wegennet te ontsluiten. De veranderingen die zich in Griekenland in die achttwentig jaar hebben voltrokken zijn trouwens toch enorm, groter dan in welk ander Balkanland ook. Athene, toen mèt Piraeus samen goed voor ongeveer 1.500.000 inwoners gehuisvest in huizen die meestal de 4 à 6 verdiepingen niet teboven gingen, is nu gemetamorphoseerd in een gigantische huizenzee, doorgaans 10 en meer verdiepingen hoog, om de ruim 4 miljoen inwoners onderdak te bieden. Het wordt helemaal grotesque als men bedenkt dat toen Byron Athene bezocht, in 1809, het een miniscuul stadje was met hooguit tienduizend zielen (meest Turken en Albanezen) ! Voor mij is 1955 altijd een geweldige ervaring gebleven: uiteraard had Griekenland ook toen nog maar weinig gemeen met het land dat ten tijde van Byron's eerste bezoek een Turkse provincie was, maar het had toen toch nog een duidelijk Balkan-karakter en een provincie als Epirus, met het karakteristieke Ioannina, droeg nog herkenbare sporen uit de Turkse tijd, die voor dat gebied pas in 1912 ten einde kwam. Met name in Ioannina kan men in en rond het Kástro de blik nog laten dwalen over huizen en straatjes die er voor Byron nauwelijks anders uitgezien hebben. Stellig anders was de entourage van de stad en het vreemdelingen-verkeer. George Gordon Byron, 6th Baron Byron of Rochdale, maakte na zijn middelbare schoolopleiding op Harrow, na de publikatie van zijn eerstelingen zoals *Hours of Idleness*, *Poems Original and Translated*, *English Bards and Scotch Reviewers* en na zijn installatie in het House of Lords (maart 1809) zijn eerste reis in gezelschap van John Cam Hobhouse, wiens naam verbonden is aan een boeiende beschrijving van Albanië¹, en met wie Byron steeds in een soort haat-liefde-relatie is blijven staan. De reizigers vertrokken op 2 juli 1809

uit Falmouth en kwamen via Lissabon, Sevilla, Cadiz, Gibraltar, Malta op 26 september in Patras en op 29 september in Prevesa, vlak bij kaap Actium², aan. Het was Byrons bedoeling een bezoek te brengen aan een uiterst kleurrijke politieke figuur van die tijd: Ali Pasja. Deze Pasja van Ioannina, één van de grootste pasjaliks van Griekenland, was in 1744 geboren in het Albanese bergstadje Tepelen en was er via een avontuurlijke jeugd en een spectaculaire carrière in zowel het bedrijven als het bestrijden van bandieterij in geslaagd de pasjalik van Ioannina te verwerven. Door de wol geleverd in allerlei schurkerij regeerde hij zijn gebied met rigoreuze strengheid en despotische willekeur, maar toch ook met een duidelijk doel voor ogen: vorming van een min of meer los van de Porte opererende 'moderne' natie die het zuiden van Albanië en het westen van Griekenland, eventueel zelfs héél Griekenland, zou omvatten. Ten tijde van Byrons bezoek was Ali op het toppunt van zijn macht en een belangrijke factor in de politieke overdenkingen van zowel de Fransen onder Napoleon, als de Engelsen die zich tweemaal hadden te stellen tegen het continentaal stelsel. Er is ook druk gespeculeerd over de vraag of Byron wellicht een politieke missie bij Ali heeft moeten/willen vervullen. Uit Byrons eigen beschrijving van de reis lijkt dit weinig waarschijnlijk, maar het is vrijwel zeker te achten dat Ali het bezoek van een Engelse Lord, hoe jeugdige deze ook was, uit een oogpunt van 'image-building' van groot belang achtte. Op het moment echter dat Byron in Griekenland aankwam had Ali zijn residentie Ioannina verlaten en zijn hoofdkwartier in zijn geboorteplaats Tepelen opgeslagen om van daaruit een rivaliserende pasja te bestrijden. Byron en Hobhouse waren zodoende gedwongen de pasja achterna te reizen. Byron geeft een levendig verslag van deze reis in een brief aan zijn moeder, geschreven op 12 november 1809 na zijn terugkeer in Prevesa. Het bijzondere van Byrons beschrijvingen ligt in het feit dat hij in korte bewoordingen rake typeringen kan neerzetten van personen, plaatsen en situaties. Vergeleken met andere reisbeschrijvingen, zoals Hobhouse en William Martin Leake³, die zich ten doel stellen zo exact mogelijke beschrijvingen te geven van de landschappen en plaatsen die zij bezoeken, vaak aangekleed met historische opmerkingen en/of vergelijkingen met de Oudheid, geeft Byron liever impressies en schetsmatige aanduidingen, die evenwel door zijn uiterst effectief taalgebruik vaak welsprekender zijn dan de minitieuze beschrijvingen van anderen. Toch zijn 'anderen' dikwijls onmisbaar om zaken, die Byron terzijde laat, aan te vullen. Om een voorbeeld te geven: het gezelschap vertrekt op 11 oktober uit Ioannina voor de tocht naar Tepelen. De eerste stop was het dorpje Zitsa, een km. of 35 ten NW van Ioannina maar hoog in de bergen. Om Byrons brief te citeren: *"...I then went over the mountains through Zitsa a village with a Greek monastery (where I slept on my return) in the most beautiful situation (always excepting Cintra in Portugal) I ever beheld. In nine days I reached Tepaleen, our Journey was much prolonged by the torrents that had fallen from the mountains and intersected the roads."* Hobhouse brengt de details die Byron blijkbaar niet de moeite waard vond te vertellen: op weg naar Zitsa raakte het gezelschap blijkbaar ver uit elkaar. Byron voelde zich in de buurt van een Turkse Begraafplaats geïnspireerd enige strofen te dichten op "Sweet Florence", Constance Spencer Smith, met wie hij een romance had beleefd op Malta. Hij raakte met enkele dienaren ver achter bij de rest, die zonder veel problemen Zitsa bereikten. Byron werd door noodweer overvallen en arriveerde pas drie uur 's nachts in Zitsa: Hobhouse geeft Byrons verslag als volgt weer: *"two of the horses fell; George, the dragoman, in the excitement "stamped, swore, cried and fired off his pistols, which.....alarmed the 'valet' into fears for his life from robbers...The whole situation becoming so serious that Ld. B. laughed."* De volgende dag werd rust gehouden in Zitsa en een bezoek gebracht aan het klooster. Het was indertijd een bekend kloostertje, waarin een tijdlang zelfs een 'schuilschooltje'⁴ werd gehouden, zoals men nu ook nog kan zien in één van de fraai gedecoreerde kloosterkerkjes op het eilandje in het meer van Ioannina. Ik heb dit jaar Zitsa bezocht: het

kloostertje is allang verlaten, het kerkje wordt nog gebruikt. Men is wel bezig het complex te restaureren. Tegenwoordig is er in de buurt van het klooster een wijnfabriekje waar o.a. een uitstekende mousserende wijn wordt geproduceerd met, hoe kan het anders, het portret van Byron op het etiket. Een plakette in de muur van het kloostertje, met twee verzen uit *Childe Harold* (II 48), herinnert eveneens aan Byrons verblijf.

Uit het feit dat men een week nodig had om de krap 100 km. van Zitsa naar Tepelen af te leggen blijkt wel dat men de tocht onder abominabele omstandigheden moest maken, maar de laatste dag was het weer blijkbaar weer goed want Byron ziet Tepelen in het dalende zonlicht en de enkele regels die hij daaraan wijdt voeren de lezer in een wondere wereld: *"The Albanians in their dresses (the most magnificent in the world, consisting of a long white kilt, gold worked cloak, crimson velvet gold laced jacket and waistcoat, silver mounted pistols and daggers) the Tartars with their high caps, the Turks in their vast pelises and turbans, the soldiers and black slaves with the horses, the former stretched in groupes in an immense open gallery in front of the palace, the latter placed in a kind of cloister below it, two hundred steeds ready caparisoned to move in a moment, couriers entering or passing out with dispatches, the kettle drums beating, boys calling the hour from the minaret of the mosque, altogether, with the singular appearance of the building itself, formed a new and delightful spectacle to a stranger. – I was conducted to a very handsome apartment and my health enquired after by the vizier's secretary 'a la mode de Turque'".*

De volgende dag heeft het eerste onderhoud tussen Byron en Ali Pasja plaats. De laatste heeft zich blijkbaar goed op de hoogte gesteld van de antecedenten van zijn gast. De informatie was hem toegespeeld door de Britse 'resident' met standplaats Ioannina en Prevesa, de Captain William Martin Leake (1777-1860).

Deze Leake is een van de beroemde reisbeschrijvers van Griekenland uit de vorige eeuw. Zijn werk is een geweldige bron van informatie over griekenland onder Turkse heerschappij en zijn beschrijvingen zijn 'militair' gedetailleerd. Aan zijn 'Travels in Northern Greece' zijn vier, aan zijn 'Travels in the Peloponnese' drie forse delen gewijd⁶. Leake heeft natuurlijk de pasja ook uitgelegd wat de positie is van een Engelse Lord. Uit Byrons brief blijkt nu dat Ali in Byrons fysieke kenmerken "small ears, curling hair & little white hands" een bevestiging ziet van de adellijke afkomst van de Lord! Het is wel duidelijk dat Ali hem ook een mooie jongen vond, eveneens 'à la mode Turque'. Byrons beschrijving van Ali is echter niet minder dan meesterlijk: *"His highness is 60 years old, very fat & not tall, but with a fine face, light blue eyes & a white beard, his manner is very kind & at the same time he possesses that dignity which I find universal amongst the Turks. -He has the appearance of any thing but his real character, for he is a remorseless tyrant, guilty of the most horrible cruelties, very brave & so good a general, that they call him the Mahometan Buonaparte. -Napoleon has twice offered to make him King of Epirus, but he prefers the English interest & abhors the French as he himself told me, he is of so much consequence that he is much courted by both, the Albanians being the most warlike subjects of the Sultan, though Ali is only nominally dependent on the Porte. He has been a mighty warrior, but he is as barbarous as he is succesful, roasting rebels &c &c -Bonaparte sent him a snuff-box with his picture; he said the snuff-box was very well, but the picture he could excuse, as he neither liked it nor the original".* Uiterst pregnant vat Byron zijn oordeel over Ali nog eens samen in de *Don Juan*, waarin Haidée's vader, een piraat, Ali als model heeft en aldus is getypeerd *"the mildest mannered man/that ever scuttled ship or cut a throat"*. Byron noteert in de brief verder dat de Albanen uiterlijk een mooi ras zijn, en hun vrouwen soms knap, maar deze laatsten *"are treated like slaves, beaten & in short complete beasts of burthen, they plough, dig & sow, I found them carrying wood & actually repairing the highways,..."* Zonder twijfel is Byrons obser-

vatie juist: het verschijnsel was echter zeker niet beperkt tot de Albanese bevolkingsgroep. In de jaren 1955-56 en nog wel later was het niet ongewoon een Griek op een ezeltje te zien zitten gevolgd door een vrouw die volstrekt schuilging onder een torenhoge vracht takkenbossen, terwijl mijn fotocollectie de afbeelding van een jonge vrouw bevat die bezig was aan de wegeaanleg in de buurt van een van de kloosters van de Meteora.

De grote gastvrijheid van de bevolking wordt Byron natuurlijk ook gewaar: op de terugweg over zee op een Turks schip wordt schipbreuk geleden langs de Souliotische kust. Het gezelschap bestaande uit de 'valet' Fletcher, een Griekse priester en een leek, twee Albanesen, Byron en Hobhouse wordt door de Albanese 'burgemeester' van een dorp verder geholpen, terwijl de man als enige beloning slechts de verklaring dat men goed behandeld is wenst te ontvangen. Aardig is dat Byron ook enig inzicht geeft in het prijsniveau van de Turkse natie: hij vergelijkt de kosten van zijn excursie naar Tepelen en terug, gemaakt met 16 paarden en 6 of 7 man gevolg, met zijn drie weken verblijf op Malta, waar hij gratis kon wonen en slechts een dienaar had, en constateert dat hij maar half zoveel geld heeft hoeven te spenderen.

Na zijn spectaculaire bezoek aan Ali Pasja reist Byron via langere en kortere verblijven op de Peloponnesus, bij Delphi (toen natuurlijk nog niet opgegraven), Thebe en Athene in April-Mei 1810 naar Konstantinopel. Onderweg in de Dardanellen haalt hij, na een mislukte poging, het bravourstukje uit om van Sestos naar Abydos te zwemmen, een prestatie waar hedendaagse Kanaalzwimmers(-sters) waarschijnlijk de neus voor ophalen, maar die voor toen en onder die omstandigheden zeker als opzienbarend kan gelden. Byron laat ook niet na in vele brieven dit feit te vermelden.

Het bezoek aan Konstantinopel, waar Byron en Hobhouse met hun gevolg op 13 mei 1810 aankwamen, werd, merkwaardigerwijze, een teleurstelling. Persoonlijk vind ik Istanboel een fascinerende stad, rommelig, soms vuil en 'unheimisch', maar met talloze schitterende panorama's. De Hagia Sofia, hoe ontakeld ook, blijft een schitterende kerk waar je uren in kan zoet brengen om de schoonheid van al het mozaiekwerk, van alle variëteiten der kapitelen, van de rijke marmerversieringen op je laten inwerken. In Byrons tijd was de kerk natuurlijk nog in gebruik als moskee, waaraan de inderdaad afschuwelijke schilden met spreuken die in de vier hoeken van het gewelf hangen nog herinneren, maar het verbaast me dat Byron noch Hobhouse oog hadden voor de decoraties en de architectuur van deze 6e eeuwse (!) kerk en dat zij zich verloren in vergelijkingen met St. Paul's of de Kathedraal van Sevilla. Byron heeft zich, na zijn bezoek aan Ali Pasja, wellicht voorgesteld dat de Sultan evenzeer een bijzondere audiëntie zou verlenen aan 'a man of rank' en hij blijkt uiterst teleurgesteld, zelfs beledigd, wanneer hem bij een groepsaudiëntie een plaats toevalt achter de secretaris van de Engelse ambassade omdat het Turkse protocol geen rangorde op titel erkent. Het kost de grootste moeite hem zich in zijn 'lot' te laten schikken. Zijn ergernis tijdens zijn verblijf in Istanboel werd blijkbaar nog verergerd door zijn dienaar Fletcher die voortdurend jammerde over de afwezigheid van rundvlees en bier, over de oneetbare pilaf, de ondrinkbare wijn, de slechte bedden, en het gebrek aan thee. Arme Fletcher, anderhalve eeuw te vroeg naar Istanboel gekomen ! Nu is thee in en koffie vrijwel taboe !

Op 14 juli voeren Byron en Hobhouse weg uit Konstantinopel; op 17 juli arriveerden zij op het eilandje Keos, vanwaar Hobhouse verder reisde op weg naar Engeland, terwijl Byron terugging naar Athene om nog een jaar in Griekenland te verblijven, een plan dat hij enkele maanden later moest opgeven wegens het overlijden van zijn moeder, hetgeen hem noopte naar Engeland terug te keren.

De reis naar Istanboel heeft voor Byron toch merkbare gevolgen gehad: de sympathie die hij voor de Grieken koesterde, al is hij zeker niet blind voor hun zwakheden en gebreken, werd eigenlijk versterkt door de antipathie die hij voor de Turken is gaan voelen tijdens zijn verblijf in de hoofdstad. Byron heeft duidelijk uitgedrukt dat de Grieken eigenlijk toch een vrije natie dienden te krijgen. Opvallend is ook dat Byron de negentiende eeuwse

Grieken niet door de bril van de Oudheid wilde bezien (twintigste eeuwse grieken zouden dat evenzeer hebben geapprecieerd), en dat hij moeite deed het 'Romaic', het Nieuwgrieks, onder de knie te krijgen en met redelijk succes, naar uit opmerkingen in het Grieks in zijn correspondentie blijkt. Byron heeft in de jaren 1821-24 zijn sympathie voor de Grieken (zij het soms knarsetandend) ruimschoots laten blijken door zijn morele en financiële steun en zijn interventies bij de Londense geldwereld om de jonge Griekse regering een aanzienlijke lening voor de oorlogvoering te verstrekken. Bereid om ook zelf de verdediging van de prille Griekse onafhankelijkheid gewapenderhand te ondersteunen werd hij in 1824 in Messolongi slachtoffer van de moeraskoorts.

Tenslotte wil ik nog enkele woorden wijden aan een andere reiziger, die Griekenland heeft bereisd en die met zijn beschrijving van de bevolking van de Peloponnesus een aantal kostbare opmerkingen heeft gemaakt over het Tsakonisch, het enige Nieuwgriekse dialect dat sporen heeft bewaard van één der dialecten uit de Klassiek-Griekse periode, het Dorisch. Ik doel op de Turkse reiziger Evliya Tchelebi (plus minus 1611 - 1678), die alle provincies van het Turkse Rijk heeft bereisd en buitengewoon belangrijke notities heeft gemaakt over de volken, folklore, leefwijze, economische omstandigheden etc. van de gebieden die onder de Turkse macht vielen. De gegevens over Tsakonië zijn toegankelijk gemaakt via een vertaling van professor M.J. Deny, opgenomen in H. Pernot: *Introduction à l'étude du dialecte tsakonien* (Paris 1934, 497 sv.). De informatie die Tchelebi over het gebied van Tsakonië (in het oostelijk deel van de Peloponnesus, tussen de kust en het Parnon-gebergte) is betrekkelijk vaag, en het is de vraag of hij zelf wel in dit tot voor kort zeer ontoegankelijke gebied is geweest, maar zijn mededelingen over de taal zijn goed begrijpelijk en grotendeel juist (zij het vaak moeilijk te interpreteren wegens de door Tchelebi gebruikte transcriptie in het Arabisch alfabet) en waarschijnlijk heeft hij in een plaats waarlangs zijn reis voerde zoals Mistra of Monemvasia, opmerkelijk geworden op de nogal opvallende klederdracht van de Tsakoniërs, inlichtingen over deze mensen ingewonnen en ook met behulp van een tolk naar de eigenaardigheden van hun taal geïnformeerd. Evliya Tchelebi begint zijn beschrijving aldus: "*De mensen noemen het (gebied) Tchagonya. In de Hrom-taal*" (Hrom of Hrum is Rum of Romaioi, de gebruikelijke benaming voor de Byzantijnen en later voor de Grieken) "*betekent deze naam...*" (helaas is dit niet ingevuld).

Er is heel wat geleerde inkt gevloeid over de vraag waar de benaming *Tsakonia* voor het gebied en *Tsakones* voor de inwoners nu eigenlijk vandaan komt: verband met *Lakonia*, afleiding van *trachys* 'ruw', 'rotsachtig' enz., om een enkel voorbeeld te noemen; de oplossing is recentelijk aangedragen door de Griekse taalkundige St. Karatzás die als meest aannemelijke verklaring de afleiding van *diakones* (is 'helpers', 'dienaren' wegens hun dienstverlening in de Byzantijnse legers of in de lijfwacht van de keizer) heeft gepresenteerd⁷.

"*Het is een uitgestrekt distrikt van de gádilik van Monemvasia (Benefche), maar geheel in rotsige en dichtbeboste bergen gelegen, die het slecht toegankelijk maken. Er wonen ongeveer 10.000 raya, ongelovige Grieken die allen het Christendom aanhangen en het boek van het Evangelie lezen, zij het volgens een speciale ritus, en hun taal vormt een zo bijzondere dialect dat niemand zonder hulp van een tolk kan volgen wat ze zeggen...*"

Evliya deelt verder mee dat de bevolking zeer sterk is: vrouwen (zelfs zwangere) zijn in staat vrachten van 200-250 *okâdes* (1 *okâ* is 1280 gram !) te torsen, terwijl ze ook nog een of twee kinderen in de armen dragen. Mannen komen tot 300-400 *okâdes*. In de voor-olympische tijden stond het wereldrecord gewichtheffen blijkbaar op naam van Tsakoniërs ! Hij beschrijft hun uiterlijk als verwant aan dat van de Tartaren of Kalmukken, met een hoofd als een kookpot, kamelentanden, grote oren en ogen, platte gezichten en stemmen waarmee ze in de bergen grote afstanden kunnen overschreeuwen. Ik ben diverse keren zelf in dat gebied geweest en kan deze ethnografische schildering van Evliya niet direkt beamen. In de lijst van 35 woorden die de Turkse reiziger genoteerd heeft zijn echter een

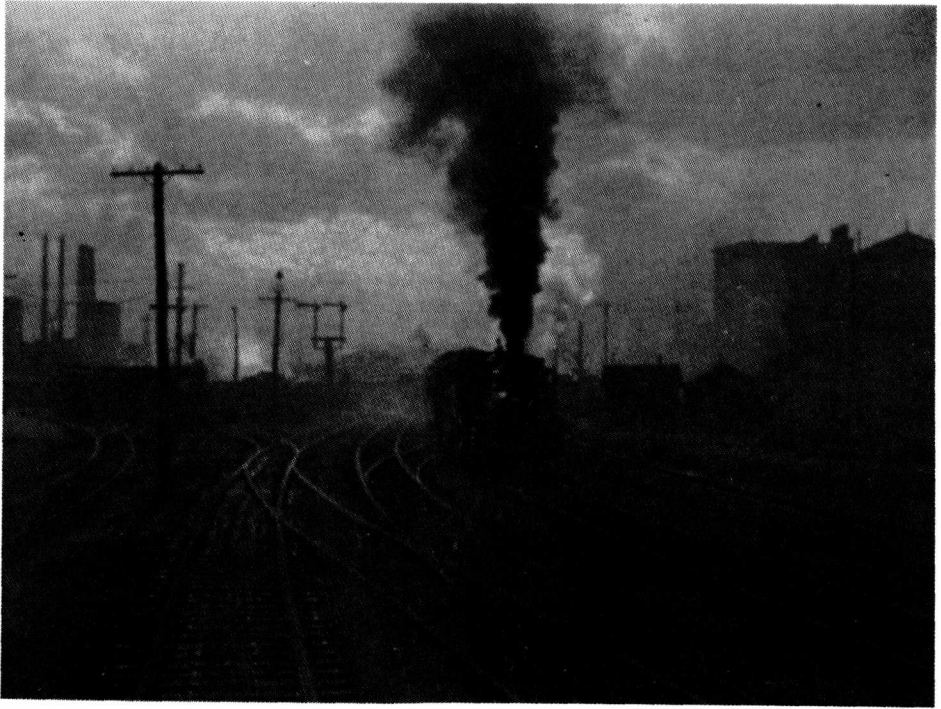
aantal als typisch Tsakonisch te identificeren. Hij begint met de telwoorden 1-10, die op het getal 9 na geen afwijking t.o.v. het gewone Nieuwgrieks te zien geven. Onmiskenbaar Tsakonisch echter zijn woorden zoals *andi*⁸ (is brood, ande), *fwga* (is buik, fukha), *epchile* (is oog, (e)psile), *samr* (is vandaag, samere, in Ngr. *simera*); de *a* in het Tsakonische woord heeft de antieke Dorische *a* op de plaats van algemeen Klassiek Griekse lange *ê*-klank behouden !), *matmi* (is (mijn) moeder (mati mi, eveneens met behoud van de Dorische *a*)), *chatmi* (is (mijn) dochter (sati mi, uit het klassieke *thygatêr*, Ngr. gebruikt *kôri*), *tyw* (is water (io uit het klassiek *Hydôr*, waar het Ngr. *nerô* gebruikt). Bijzonder interessant is *Evliya's wmehu* (is er is niet, blijkbaar om echu is letterlijk *οὐκ εἰμι ἔχων* is niet ben ik hebbende). Inderdaad is een van de meest kenmerkende eigenaardigheden van het Tsakonisch dat *praesens* en *imperfectum* uitsluitend via omschrijvingen bestaande uit *praesens* of *imperfectum* van 'zijn' met een tegenwoordig deelwoord kunnen worden uitgedrukt, een soort 'progressieve form' dus. In het geval dat de vorm vergezeld gaat van een ontkenning, wordt de ontkenning met de vrom van 'zijn' gekombineerd.

Hoe kostbaar de gegevens van deze 17e eeuwse Turkse reiziger eigenlijk zijn, beseft men pas als men bedenkt dat pas aan het eind van de negentiende en twintigste eeuw een schriftelijke vastlegging van Tsakonische teksten heeft plaatsgehad. Afgezien van een aantal opmerkingen van de laat-antieke/vroeg-byzantijnse lexicograaf Hesychius, die in de richting wijzen van het (voort)bestaan van een Dorisch getint dialect op de Peloponnesus is *Evliya Tchelebi* de enige die iets van het voorstadium van het tegenwoordig op uitsterven staande dialect heeft overgeleverd. Het is weer één van *Clio's* wrange grapjes dat een 17e eeuwse Turk méér belangstelling heeft getoond voor een van de Griekse eigenheden, dan de huidige Griekse cultuur en/of onderwijsministers aan de dag leggen. De terugkeer van de *Elgin marbles* moge dan een spectaculaire topic zijn in de Griekse cultuurpolitiek, het ware te wensen dat (indien nog mogelijk) *Melina Mercouri* een uiterste poging zou ondernemen om dit bijzondere dialect, in feite een tweede Nieuwgriekse taal, van de ondergang te redden, liever dan zich druk te maken over de vraag wáár in Nederland Nieuwgrieks onderwezen zou behoren te worden.

NOTEN

1. John Cam Hobhouse: *A Journey Through Albania*, London 1813.
2. Octavianus versloeg daar in 31 v. Chr. de vloot van Antonius en Cleopatra. De bij Prevesa gelegen ruïnes van de stad *Nokopolis* herinneren nog aan deze zeeslag.
3. W.M. Leake (1777-1860) was kapitein in het Britse leger en bekleedde een soort ambassadeursfunctie in *Ioannina* aan het hof van *Ali Pasja*. Zijn reizen door Griekenland en het Midden-Oosten heeft hij later uitvoerig beschreven. Zie ook noot 6.
4. Onderwijs was voor de onderworpenen in het Turkse rijk nauwelijks mogelijk. Priesters en monniken probeerden in verborgen lokaliteiten een deel van de jeugd toch lezen en schrijven te leren.

5. De citaten uit Byron's brieven komen uit de complete uitgave van Byron's brieven in Leslie A. Marchand: *Byron's Letters and Journals*, 11 delen, London 1973-1981.
6. W.M. Leake: *Travels in Northern Greece* I-IV, London 1835, repr. Amsterdam 1967, idem: *Travels in the Morea* I-III, London 1830, repr. Amsterdam 1968.
7. Stam. C. Caratzas, *Les Tzacones*, Berlin-New York 1976.
8. Ik geef Evliya's weergave cursief, en tussen haakjes de tegenwoordige transcriptie, eventueel gevolgd door een toelichting. De accenten onder de klinkers geven de nadruk in het Tsakonischnisch weer. Bij het Nieuw-Grieks zijn ze boven de klinkers genoteerd.

A. Stieglitz, *The Hand of Man*, 1902